

III. SELİM HAKKINDA YAZILMIŞ FARŞÇA BİR BAHARİYE

Dr. Mehmet ATALAY*

Sunulan metin, Topkapı Sarayı Müzesi'nde B. 144 numarada kayıtlı, 'Abdulkâdir-i Gilânî neslinden geldiğini ifade eden, *Dergezinli Sadruddîn Şeyhzâde b. Muhammed Razî el-Ârif b. Osmân el-Kâdirî* adlı müellifin kendi eliyle talik yazıyla istinsah edilmiş 6 yaprakтан ibaret bir elyazma esere aittir. Yazmanın 1^a sayfasında yer alan ifadeye göre eser, Sadruddîn Şeyhzâde'nin iki oğlu tarafından incelenmiştir.

Eser, secili mensur Farsça bir mukaddime ile başlar. Burada şair, önemli bilgiler verir. Mukaddimeden sonra, hezec bahrinin mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün vezniyle, Osmanlı Sultanı *III. Selim* adına yazılmış 27 beyitlik Farsça bir *naat* yer alır. Sözkonusu naatta şair, mürâât-ı nazîr, müreddef, cinâs, reddü'l-acuz ale's-sadr, reddü's-sadr ale'l-acuz, hüsn-i matla, leff ü neşr, zü kâfiyeteyn, matla-ı sâni, iştikâk gibi edebi sanatlara çok yer vermiştir. Bu naattan sonra, yine *III. Selim* adına yazılmış 13 bend ve 78 beyitten oluşan, terciibend türünde Farsça bir *bahariye* kasidesi yer alır. Müctes bahrinin mefâilün feilâtün mefâilün fa'lün vezniyle yazılan bu bahariyede bulunan bendlerin rediflerini bülbül, kumru, lâle, pervane, gül, nilüfer, nergis, benefşe, semen, nesrin, nesteren, zebân be kafâ ve ergavan gibi hayvan ve bitki adları oluşturmaktadır. Bu terciibendin sonunda 1204/1789-90 tarihi vardır. Yazmanın son sayfasında ise, hafif bahrinin fâilâtün mefâilün feilün vezniyle kaleme alınan ve yine *III. Selim*'e sunulan 18 beyitlik Türkçe bir *kat'a* bulunmaktadır.

Eserin müellif ve müstensihisi olan *Sadruddîn Şeyhzâde*, şimdi Hemedan'ın Rezen bölgesinde, Hemedan ile Zencan arasında bulunan, iki-üç asır öncesine kadar önemli bir kasaba olan Dergezin (Dercezin)lidir. Safeviler döneminde, sünni olan Dergezin halkı, aynı mezhepten olan Afganlıların isyanına katılmış, *Eşref*'in yenilip kaçmasından sonra Dergezin harap edilmiştir. *Sadruddîn Dergezinî*'nin ailesi, muhtemelen bu olaylar esnasında Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır.

Eserdeki şiirlerin sunulduğu 28. Osmanlı hükümdarı *III. Selim*, *III. Mustafa*'nın oğlu olup 1175/1761'de doğmuştur. 1203/1789'da amcası *I. Abdülhamid* (1774-1789)'in ölümü üzerine Osmanlı tahtına geçmiştir. Yeniçeri teşkilâtı yerine *Nizam-ı Cedid* adlı yeni bir ordu kurmuştur. *Kabakçı Mustafa* isyanıyla 1222/1807'de tahttan indirilerek, yerine amca oğlu *IV. Mustafa* geçirilmiş ve *III. Selim* 1223/1808'de öldürülmüştür. *III. Selim* dönemi, Fransız İnkılabı zamanına rastlar.

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Musiki ile ilgilenen III. Selim, bu alanda bir dehadır. Bazı besteleri bugün dahi dinlenmektedir. Mevlevi olan III. Selim, Galata Mevlevihanesi'ne gider, ayin dinler ve çok sevdiği dergahın şeyhi *Gâlib Dede* (1171/1757-1213/1799) ile görüşürdü. III. Selim, hat sanatıyla da uğraşmıştır. Ayrıca onun, *İlhâmî* mahlasıyla söylediği şiirlerini içeren bir divanı vardır.

Sunulan metnin Türkçeye çevirisi yapılmakta olup, başka bir sayıda neşredilecektir.

1b

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ثم بسم الله الرحمن الرحيم تيمنا الحمد لله و الصلاة على محمد و على آله و صحبه . اما بعد چنين گويد احقر عباد الله صدرالدين شيخ زاده بن محمد رضى العارف بن عثمان القادري الدرگزىنى من نسل غوث الواصلين، علم الشرقيين، ضياء البرقين، الشيخ الاكبر، المسك الاذفر، المرشد الربانى، الشيخ عبد القادر الكيلانى، قدس الله صريحه و رضى عنه كه مدتى در خدمت والد ماجد تحصيل علوم عقليه و نقليه نموده، و مدتى نيز در علم عروض و قوافى ساعى بوده، لله الحمد در قصايد و غزليات، و مثنوى و رباعيات، از بركات اوجاق جدم نوعى اشعار داعى در خراسان، و عراق و فارس و آذربايجان، سيما صفاهان و شيراز امروز موافق سنه اربع و مآتین و الف مشهور است كه ترجيح بر اشعار نظامى و جامى و انورى و خاقانى (و) سيد هند، در اين تاريخ بهاربه مختصره عجاله به جهت ارسال درگاه مقر السلطنة العثمانية كه ترجيع را شامل و به اسم سامى اعليحضرت شاه شاهان جهان، السلطان الاكرم، الخاقان الاعظم، شاه انجم سپاه، خواقين پناه، بندگان خدايگان، خداوندگار سكندر شان، دارا دربان، اشرف ارفع اقدس اعلى، السلطان بن السلطان، السلطان سليم خان بن مصطفى خان خلد الله ملكه و شوكته، ترجيع بندي آن را مزين نموده، هرچند لايق درگاه عرش اشتباه آن شاهنشاه نبود، كجرا دة النمل الى سليمان، مرسول عتبة عليه خاقانيه نمود، اميد كه به حقارت آن نگاه فرموده، بلكه به اخلاص ناظم، و خلوص و خدمات پدر ناظم، و بركات جد ناظم نگاه فرموده، قبول نظر منظر شاهانه فرموده باشند. الحمد لله آخرًا كما له الحمد أولا و صلى الله على محمد و على آله و صحبه .

2a

فى مدح النبى صلعم تيمنا قبل البهارية السلطانية

سرشك ديده بلبل به روى گل روان بينى
روان شوسوى گل باتن كه تابرتن روان بينى
كه درزاري هزاران راهزاران همزبان بينى
كه كه شط العرب بينى و گلهي نهروان بينى
كه اندر قلزم رحمت عيان دُر گران بينى
شه اقليم امكان را مكين لامكان بينى
كه خود را شوک گزار شه شوکت نشان بينى
هم از يمن يمينا اندر يمينا حوز اليمان بينى
چوشه باتن روان گردد به تن هر جا روان بينى

هر آن روزی که بلبل را قرین گلستان بینى
نواى بلبلان بشنو که تا از نو نوا یابی
نه تنها با هزاران همزبان یابی زبانم را
گهی خون دلم بنگر گهی خونابه چشمم
دل در موج خون نگر فکن بر درگاه احمد
نظر بر لامکان افکن اگر امکان آن داری
ز حبّ حبّ آن شوکت نشان در دل نشان شاید
ز اصحاب الیمینی گر یمینش بر یمین آری
روان هر جا شود تازه چو این مصرع روان خوانی

5

- 10 مکل سوی گل آید به شاخ گل کَل بخشد
به جان افشان دین صدرا ز جان و دل فشان جان را
ز فردنیم دوتا مصرع شد از طالع یکی مطلع
چوشه با تن روان گردد به تن هر جا روان بینی
گشا با عین محجوبی حجاب از حاجب شلهی
- 15 نگر بر جبهه و روی محمد هر دو تا یک جا
بین درگلهش اندر دل که عرش اندر زمین یابی
و را از شان به هر شان همنشان انبیا یابی
فدا کن جان ره جانانه جان آفرین ای دل
به تحسینم لسان الله بین رطب اللسان آندم
- 20 چو آذر بون طبعم تیغ آذر گون بر انگیزد
به دفع سحر سبحانی مرا سحر البیان یابی
بکن از جام جم نوشی، روان را نزه ترمی کن
شهنشاه فلک قدر قضا قدرت قدر فرمان
شه سلطان سلیم از دل سلیمان جاه و جم چاکر
- 25 شهادنیای فانی را چنان بین کاندرا آن دایم
فنار اهر زمان بقی در اجزای جهان بنگر
بگیر از دامن جدم شهنشه شیخ گیلاسی

بهاریه

- 3^a فغان که در چمن جان نَزَد فغان بلبل
شکفته غنچه گل در چمن ز دل خندان
هزار را غم گل مختصر بیان و مرا
به روی گل دل بلبل عیان همی خندد
به گلستان دلم خامش است بلبل جان

به دهر تا چمن و باغ و بوستان باشد

بهار شوکت سلطان سلیم خان باشد

¹ Bu beyitten sonra شعراء الیمانی نجم له مطلع yazılıdır. Sol kenarda ise ibaresi vardır.

² Bu beyitten önce şu ibare var: فیه مدح السلطان : Burada sultana övgü vardır.

³ Bu beyitten önce şu ibare var: ضمیمه لوالد الناظم فی نصیحة السلطان الاکرم : Bu beyitleri yazan şairin babasının, cömert sultana nasihatini içeren ektir.

10
 احاطه کرده به هر سرو سربسر قمری
 ز عشق بر سر هر سرو و عشق اندر سر
 نشسته سرو ز غم بی خبر ز هجر آزاد
 ز پای نهر دمی سر و پا نکرده به در
 به عمر خویش نفهمیده سرو معنی عشق
 شده ز معنی هجر و ملال سرو ملول
 شده است سرو قمر هاله قمر قمری
 کشیده قامت هر سرو را به بر قمری
 ز غم به ناله و غم داده اش خبر قمری
 ز درد از پی هر سرو در بدر قمری
 نموده شرح غم عشق سربسر قمری
 ملول گشته سخن کرده مختصر قمری

به دهر تا چمن و باغ و بوستان باشد
 بهار شوکتِ سلطان سلیم خان باشد

15
 نهاده در دل من داغ لاله گون لاله
 ز داغ لاله رخ دیده نرگس خون خوار
 ز دهر نیست جدا داغ همچو لاله و داغ
 تنم هلال و دلم داغدار و غرقه به خون
 نوشته نامه به خونین دلم به خون لاله
 چو نرگس است رخم خون دیده چون لاله
 به دهر داغ چو داغ است و دهر دون لاله
 که دیده سربسر از داغ واژگون لاله⁴

به دهر تا چمن و باغ و بوستان باشد
 بهار شوکتِ سلطان سلیم خان باشد

20
 به دور شمع ببین پر کشیده پروانه
 ز غم بسوز دلا همچو شمع زانکه بسوخت
 به شمع بزم جهان در جهان مناز دلا
 گذشت تن بود آرام جان ز تن جانان
 که شمع مردم دیده است و دیده پروانه
 نگفته درد دلی غم گزیده پروانه
 کجا است ناز دل ناز دیده پروانه
 ز تن گذشته به جان آرمیده پروانه

به دهر تا چمن و باغ و بوستان باشد
 بهار شوکتِ سلطان سلیم خان باشد

چو لالگان گل و لاله خدا یگان گل سرخ
 کساد بندر ریگ اند و رایگان گل سرخ⁵

⁴ Bu beyitten sonra şu açıklama vardır: "Lâleyi başaşağı çevirdiğin zaman hilâl (gibi) olur. Kalb de göğüşte başaşağı ve asılı haldedir."

⁵ Bu beyitteki "lâlegân" kelimesi için, birinci mısraın üstünde şu açıklamaya yer verilmiştir: "Lâlegân ve lelegân tabirleri hizmetçiler için kullanılır." Aynı beyitteki "Bender-i Rîg" ibaresi için de ikinci mısraın üstünde şu açıklama

25   ببین چو ماه منور به گلستان گل یاس
 رخ است لاله سمن زلف و دیده نرگس مست
 جهان ز سرو روان هر زمان روان طلبد
 نه رنگ و روی چمن بلکه رنگ و بوی جهان
 بعین ز شمس مشعشع در آسمان گل سرخ
 بنفشه خط و زبان سوسن است و جان گل سرخ
 دهد به سرو روان در جهان روان گل سرخ
 جهان نمای جهان است در جهان گل سرخ

به دهر تا چمن و باغ و بوستان باشد

بهار شوکت سلطان سلیم خان باشد

30   گشوده بر چو علم برگشوده نیلوفر
 درآ، ستوده گلا، با گزیدگان به چمن
 مگو که غنچه طراوت ربوده از شبنم
 ورا است فرق ز نیلوفری فلک که به رنگ
 سمن برآ به چمن در خزان درآ، گویا
 ببین به فر چه نمودی نموده نیلوفر
 گزیده لاله ببین با ستوده نیلوفر
 ز غنچه گوی طراوت ربوده نیلوفر
 قدم به فرق وی از جلوه سوده نیلوفر
 نژاده یاسمنی و نبوده نیلوفر

به دهر تا چمن و باغ و بوستان باشد

بهار شوکت سلطان سلیم خان باشد

40   شها بگسوی به شهلائی ناتوان نرگس
 مگر که باد خزان دیده در بهار چمن
 به چشم نرگس شهلا جهان شها ناید
 چراغ و چشم چمن جمله چشم اندر چشم
 ز جان غمین و روان خون ز چشم گل به خزان
 که از چه روی به رو ستوده زعفران نرگس
 که در بهار بود همچو در خزان نرگس
 جهان به دیه ندیده است در جهان نرگس
 چراغ لاله و گل چشم ارغوان نرگس
 نهاده چشم به هم زانکه داده جان نرگس

به دهر تا چمن و باغ و بوستان باشد

بهار شوکت سلطان سلیم خان باشد

4b   تراست از نم شبنم به شب بنفشه تر
 زده است لاله والا لوی گلگون رنگ
 کنار جو لب سوسن به بوسه است و کنار
 به روز گریه کند ز آن سبب بنفشه تر
 لوا بنفش نمود از ادب بنفشه تر
 به رقص یاسمن و در طرب بنفشه تر

65 ز نسترن چه خبر دارد و ز جَسْتِ قدش جز آن گلی که قدش جَسْتَه ترز نسترن است

به دهر تا چمن و باغ و بوستان باشد
بهار شوکتِ سلطان سلیم خان باشد

70 نموده راز نهران چون عیان زبان به قفا
سپرده لاله و را در چمن به دست سمن
به لاله زار به صد ارغنون کند زاری
امان بریده ز جان و ز قفا کشیده زبان
کنار آب روان در خزان سپرده روان
کشد بین چه زبان از زبان زبان به قفا
کمند شد سمن و درمیان زبان به قفا
فغان کشد به بر ارغوان زبان به قفا
زبان کجا که کشد الامان زبان به قفا
روان شد از پی آب روان زبان به قفا

به دهر تا چمن و باغ و بوستان باشد
بهار شوکتِ سلطان سلیم خان باشد

5b ز فرط شمشعه روی ارغوان شاها
گر ارغوان طلبی می چو ارغوان درکش
ز رنگ باده می لاله گشته مست و خراب
بین چو لاله در اورنگ رنگ شاهی او
بسا ز قبه زرین طناب گلگون رنگ
نشد عیان ز نهران بوی ارغوان شاها
گرفته شیشه می خوی ارغوان شاها
شود خراب ز می گوی ارغوان شاها
بکن چو لاله نظر سوی ارغوان شاها
فتاده در چمن اردوی ارغوان شاها⁷

به دهر تا چمن و باغ و بوستان باشد
بهار شوکتِ سلطان سلیم خان باشد

تمام شد بهاریات سلطانی سنه ۱۲۰۴

6a Kıt'atün li-Sadriddin Şeyh-zâde 'arızaten ile's-Sultâni'l-a'zam⁸

*Bu bahâriyye hedyedir şâha
Gerçi lâyük değil o dergâha*

*Şâh-ı kişver-güşây-ı heft iklim
Şâh-ı şâhân-ı dehr, Şâh Selim*

⁷ Bu beytin sonunda şu açıklama var: Ordu : اردو معسکر را گویند یعنی لشکرگاه جنود : کیشلایا, yani askerlerin bulunduğu yere denir.

⁸ Sultânu'l-a'zam'a sunulmak üzere Sadruddin Şeyhzâde'nin bir kıt'ası.

*Dürr-i nazmım ona nisâr olsun
Fasl-ı şevket ona bahâr olsun⁹*

*Sensin İskender ü bahâriyyât
Zulümât içre 'ayn-ı âb-ı hayât*

*Mahlasın, Sadr-ı Şeyh-zâde benem
Hâk-i ihlâsda fitâde benem*

*Cedd-i pâkım size zahîr olsun
Rûz-ı mahşerde dest-gîr olsun*

*Vâlid-i mâcidim du 'â-çîndir
Râkib-i rahş ü tâlib-i kîndir*

*Tâ beni'l-asfarı musahhar ede
Reng-i efrenği mevt-i ahmer ede*

*Dâyimâ leşkerin kesîbinden
Fey'-i mâlü'l-'adû nasîbinden*

*Ol sipâha 'ulûfe kısmet eder
Bu tarîk ile şâha hîdmet eder*

*İşbu devrânda elli bin 'asker
Sebeb-i vâlidimle râhat eder*

*Lem'a-i vâlidim de var iki bin
Ben ile kal'a-dâr ü kal'a-nişîn*

*Bize lâyük değil kesîb almak
Lezgi tek hisse vü nasîb almak*

*Siz tek ey şâh, şâhımız vardır
Şâh-ı 'âlem-penâhımız vardır*

*Zull-ı vâlid cünûda nûş olsun
Sâyesi râhat-ı cüyûş olsun*

*Dest-gîr ol ocak-zâdelere
Cebhe ber hâk-i hak-nihâdelere*

*Hak size dest-gîr ü yâr olsun
Yârın, ey şâh, yâr-ı gâr olsun*

*İki bin bendegân-ı şâha dahîl
Gerek in'âm-ı şâh il be il*

⁹ Bu beyitten sonra "hitâb" ibaresi vardır.

BİBLİYOGRAFYA

- Banarlı, Nihad Sâmî, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I-II, İstanbul 1971, II, 748-749.
- Dergezîni, Sadruddîn Şeyhzâde, *Bahâriyye*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdad köşkü, no.: 144.
- Dihhudâ, 'Alî Ekber, *Lugatnâme*, I-L, Tahran 1346 hş., XXII, 365, 463-4, mad. "Dercezîn" ve "Dergezîn".
- İA: İslâm Ansiklopedisi, I-XIII, İstanbul 1940-1988, X, 441-457, mad. "Selîm III"
- Karatay, Fehmi Edhem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1961, s. 296.
- Muhammed Emîn-i Riyâhî, *Zebân ve Edeb-i Fârsî der Kalemrov-i 'Osmânî*, Tahran 1369 hş., s. 200.
- Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi*, I-II, Ankara 1990, II, 279-282.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I-VIII, Ankara 1983, V, 13-76.